

ПОНЯТТЯ «ТЕРМІН» ЯК ЛІНГВІСТИЧНА ПРОБЛЕМА: ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ТА ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Казак Ю. Ю.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Стаття присвячена дослідженню виникнення поняття «термін» у лінгвістиці. На основі проведеного аналізу визначено термінологічні проблеми, які досліджує сучасна лінгвістика.

Ключові слова: *термін, термінологія англійської мови, наукове знання, лексикографічна діяльність, термінознавство, пізнання.*

Казак Ю.Ю. Понятие «термин» как лингвистическая проблема: подходы к определению и история исследования. *Статья посвящена исследованию возникновения понятия «термин» в лингвистике. В результате проведённого анализа определено терминологические проблемы, которые исследует современная лингвистика.*

Ключові слова: *термин, терминология, научное знание, лексикографическая деятельность, терминоведение, познание.*

Kazak Y.Y. The concept of "term" as a linguistic problem: approaches to the definition and history of research. *The article investigates the emergence of the concept of "term" in linguistics. Based on the analysis were defined the terminological problems that modern linguistics examines.*

Key words: *term, terminology, scientific knowledge, lexicographical activity, terminology, knowledge.*

Постановка проблеми. У зв'язку з розвитком науки і техніки, їх вторгненням у всі сфери життя людського суспільства, а також внаслідок росту загальної освіченості та полегшення доступу до інформації, термінологічна лексика почала поступово виходити за рамки фахового вживання і проникати у всі сфери людської діяльності, навіть в ту з них, де саме існування термінів ще відносно недавно було практично неможливим або сприймалося як особливо нехарактерне. Однією з таких сфер є сучасна художня література. Наприкінці дев'ятнадцятого століття письменники все більш активно стали звертатися до термінів, причому активне використання термінології не завжди можна було пояснити вибраною темою художнього твору. Опиняючись поза науковим контекстом, терміни зазнають цілого ряду змін самі і вносять ряд змін в художній текст, частиною якого вони стають.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В 50-60-х роках ХХ ст. термінологічним проблемам присвячувалися роботи таких лінгвістів, як О. Ахманова, В. Виноградов, Р. Будагов, Т. Канделаки, Р. Піотровський, А. Реформатський. В 70-80-і роки минулого століття вчені починають займатися термінологіями спеціальних галузей знань. Цьому присвячені дослідження А. Герда (1986), В. Даниленко (1977), Н. Гвішиані (1986) та цілого ряду інших лінгвістів. Виникає та отримує широке розповсюдження нова назва науки, що вивчає терміни – термінознавство. Популяризації цієї наукової дисципліни, в особливості прикладного термінознавства, багато в чому сприяли роботи В. Лейчика (1990, 1996). Зараз деякі науковці навіть дотримуються думки про те, що термінологія – повністю застаріла назва, замість якої слід вживати виключно нову назву науки про терміни [8, 34].

Метою статті. У своїй статті ми робимо спробу дослідити виникнення поняття «термін», з'ясувати різні підходи до його трактування та особливості функціонування у лінгвістиці.

Виклад основного матеріалу. Терміни є цікавою та вагомою частиною лексики. В. Виноградов відзначав, що склад сучасних літературних мов давно фактично не поповнювався за рахунок мови письменника, а нові слова ми отримуємо переважно з термінології наукової мови, яка увійшла в народне використання. Чеський мовознавець К. Сохор підрахував, що 90 % нових слів мови відносяться до сфери наукової та технічної термінології [13, 4]. В той же час термінологічна лексика – найбільш яскравий мовний представник тієї чи іншої галузі знань. Все це обумовлює постійно підвищений інтерес до термінології при розв’язанні різних завдань лінгвістики.

За висловлюванням Е. Гелнера, терміни «відкривають» шлях до речей, які полегшують їх усвідомлення [5, 29]. Дійсно, в ході своєї еволюції, наукове знання, що досягло певної стадії зрілості, намагається знайти знакову систему – мову свого вираження. Розробка та пошук знаків для опису знань є першим етапом перетворення знань у наукову інформацію, так як жодна інформація не існує поза її кодовим уявленням. Саме через потребу в їх появі у зв’язку з розвитком спеціальних знань, термінології мають дуже довгу історію. Вчені давно усвідомили необхідність наявності певної розробленої термінології для кожної науки. Першими про важливість словесного вираження для розвитку науки заговорили філософи. Це не дивно, адже мовознавство взагалі виявляє тісні зв’язки з філософією напротязі свого розвитку, що пояснюється природою самого предмету лінгвістики. Мова – це обов’язкова умова реалізації абстрактного мислення, тому питання про роль мови в пізнанні входить у гносеологію будь якої філософської системи [9, 3].

Термінологія ж може розглядатися в загальнотеоретичному плані як заключний етап наукового пізнання [3, 56], що обумовлює інтерес філософії до такого поняття, як термін. Ще французський просвітник Кондильяк (1715– 1780) стверджував, що кожна наука – це «гарно зроблена мова», а німецький філософ-ідеаліст Гербарт (1776–1841) у всій історії філософії бачив лише історію обробки ряду термінів таких, як «субстанція», «матерія», «свідомість», «рух», «зміна» та

інших [12, 4]. Ідея точного терміновживання у філософії іноді приймала гротескні форми. Так, в середині XX ст. в Англії з'явилася так звана лінгвістична філософія. Цей напрям, що стояв на позиціях лінгвістичного ідеалізму, абсолютизував роль мови в пізнанні до такої міри, що мова розглядалася нею як єдина реальність, що дана людині. Всі традиційні філософські проблеми розумілися як наслідок помилок у вживанні мови. Саме аналіз мови прихильники лінгвістичної філософії вважали єдиною актуальною задачею філософії, тим самим фактично прирівнюючи філософію до лінгвістики .

Виникнення терміну – складний і багатоступеневий процес. Термінологія, за образним висловлюванням О. Ахманової, «добувається, як метал із руди, з усієї сукупності мовних витворів досліджуваного періоду» [3, 7]. Термін – результат процесу наукової абстракції та по відношенню до того чи іншого спеціального дослідження виступає заключним етапом.

Загальновідомо, що чуттєве пізнання шляхом відчуттів є первинним; воно – джерело всього пізнання. Однак це лише одна зі сторін процесу пізнання. Існує також раціональне пізнання, яке переробляє матеріал відчуттів і ґрунтується на створенні більш загальних понять. Форми процесу пізнання знаходять відображення і в мові. Первинні знання про світ фіксуються в загальновживаних словах мови. Наукові знання виявляються результатом спеціальних досліджень і не можуть бути корисними для подальшого розвитку цієї науки, допоки за ними не закріпляться певні слова чи словосполучення. Інакше кажучи, рух думки повинен досягнути такого рівня абстракції, на якому можливо поєднання знову створеного поняття з певним знаком (у нашому випадку це слово чи словосполучення). Так, вторинне спеціальне знання відображається в термінах, характерною особливістю яких є позначення ними загальних понять. А. Герд називає це тією глибинною ознакою термінів, яка дозволяє відокремити їх від інших одиниць мови та відокремити всю кількість термінів [6, 70].

Як зазначає Н. Гвішиані, науковий термін, будучи ніби завершальним етапом дослідження, є одиницею мета-таксономічного рівня, на якому

здійснюється метамовна систематизація таксономій, отриманих під час вивчення різних мовних фактів. Терміни, що закріплюються за відповідними поняттями, створюють систему другого порядку на відміну від визначень цих понять, що виступають як система першого порядку. Взагалі термінологічна система може бути представлена як результат багатоступеневого процесу, на кожній стадії якого зростає ступінь впорядкованості термінологічного матеріалу, що забезпечує велику точність опису об'єкта [4, 8].

Наукове знання – це сукупність ідеальних образів у свідомості людини, що відображають явища, властивості, відношення і закони матеріального світу в галузі науки і техніки. Воно багатоступеневе, асоціативне, починаючи від загальних відомостей про ту чи іншу галузь знань, закінчуючи глибинними концепціями, пов'язаними з окремими вузькими напрямками. Поступово зміст наукового знання починає проникати і в знаки вибраної дослідником мови і заповнювати їх. В мові слово, словосполучення стають невідокремлюваними від їх значення, і тут зміст наукового знання перетворюється на елемент мови науки. Наукове знання, що знайшло своє вираження в слові, в терміні, переходить в якісно нову стадію, включаючись в семантичну систему і структуру тієї чи іншої мови науки, стаючи компонентом лексико-семантичної системи цієї мови [6, 70].

Таким чином, якщо звичайна, загальновживана мова є базою формування наукових знань, то розвиток спеціальних знань, у свою чергу, впливає на зміну, вдосконалення звичайної мови не лише за рахунок виникнення нових слів, які розширюють коло термінологічної лексики, але і за рахунок модифікації значень деяких слів, що складають базу звичайної мови. В сучасному суспільстві значення спеціальних мов стає все більш вагомим. Особливо відчутне воно в науковому розвитку. Саме розвиток науки викликав потребу у вивченні її мови [11].

Наукові термінології почали своє формування достатньо давно, але таке поняття, як «термін» (що походить від латинського 'terminus' – «прикордонний знак, межа, кордон») в науці в основному сформувалося досить пізно – приблизно до початку ХХ ст. Н. Ребрушкіна, задаючись питанням «етимологічного

виправдання» поняття «термін», робить цікаве припущення про те, що дослівний переклад допомагає в розумінні поняття. Зіставляючи його з внутрішньою формою слів «визначення» та «дефініція», вона відмічає, що термін – це дещо означене, обмежене визначенням [12, 79].

Багатоаспектність терміну зумовлює багатоплановість його вивчення, але все ж найбільш інтенсивно терміни і термінології вивчаються у лінгвістиці. Мова науки стала не лише фіксатором, але й джерелом знань. Насамперед деякі його особливості відмічалися в певних розділах мовознавства: науковий стиль вивчався в стилістиці, деякі особливості термінів аналізувалися в лексикології. Але з початку 30-х років ХХ ст. в європейській науці помітна тенденція до виділення особливого розділу знань – термінології. Ця проблематика розроблялася кількома науковими школами. Дослідження, що проводилися незалежно один від одного чеськими (L. Droz), австрійськими (E. Wüster) та радянськими (Д.С. Лотте) вченими, лягли в основу сучасної науки – термінології [15, 2].

Слід зазначити, що одним із основоположників європейської термінології та творцем російської термінологічної школи був Д. Лотте, роботи якого, видані вперше в 40-і роки ХХ ст., виявили великий вплив на становлення термінології як розділу науки. Він одним із перших почав використовувати системний підхід до термінології, його школа сформулювала ряд вимог до терміну. Аналізуючи вчення Д. Лотте, К. Авербух називає його концепцію «інженерною» [1].

Великий внесок у розвиток термінології зробили праці Г. Винокура, що поставили ряд питань (лінгвістична сутність терміну, природа та організація термінологій), які до цього часу залишаються в центрі уваги дослідників. Концепцію Г. Винокура та його багатьох послідовників К. Авербух називає «власне лінгвістичною» та відмічає, що вона плідно розвивалася та удосконалювалась багатьма мовознавцями [1].

Сьогодні серед пріоритетних напрямів практичного термінознавства вчені виділяють лексикографічну термінологічну діяльність, уніфікацію термінів і

терміносистем (впорядкування, стандартизацію и термінологічне редагування), переклад термінів у рамках перекладу науково-технічних і спеціальних текстів, створення термінологічних банків даних, а також організаційно-методичну діяльність [8, 276].

Гриньов-Гриневиц констатує, що з кінця ХХ ст. термінознавство перетворюється в «сукупність дисциплін, об'єднаних загальною теорією терміну, але тих, що мають різні об'єкти, предмети вивчення, напрями дослідження та набір методів, що застосовуються» [7, с. 276]. Схожої думки дотримується і К. Авербух, який вважає термінознавство комплексною науковою дисципліною, яка виникла на зламі кількох наук, «головні з яких лінгвістика, логіка, семіотика, загальна теорія систем (системологія) і, можливо, ряд інших» [1, 192].

Висновки. Поява термінознавства, статус якого в науці все ще оформлюється, викликана практичною необхідністю і наведений вище перелік, спрямований практичною термінологічною діяльністю, не є остаточним. Науковий і технічний прогрес породжує велику кількість нових термінів і понять. І коли цей процес виявляється особливо бурхливим, представники однієї спеціальності не завжди легко розуміють одне одного, що, звичайно, може гальмувати сам розвиток знань. Тому мова науки не лише може, але і повинна бути об'єктом спеціального вивчення. Спеціалісти повинні бути озброєні знаннями про закономірності формування, функціонування і розвитку своїх мов, щоб уміти в потрібних випадках ліквідовувати перешкоди в спілкуванні.

Узагальнюючи сказане вище, можна констатувати, що сучасна лінгвістика досліджує термінологічні проблеми за наступними напрямками: лінгвістичний опис природи терміну і організації термінологій; автоматизовані методи аналізу термінологій; аналіз термінологій з метою конструювання мов для сучасних інформаційних систем; стандартизація науково-технічної термінології.

Література

1. Авербух К. Я. Манифест современной терминологии / К. Я. Авербух // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції Коммуникация : теория и практика в различных социальных контекстах «Коммуникация-2002» : материалы международной научно-практической конференции. – Пятигорск : Издательство ПГЛУ, 2002. – 192 с.
2. Ахманова О. С. Терминология лингвистическая / О. С. Ахманова // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. - С. 509.
3. Виноградов В. В. Проблемы русской стилистики / В. В. Виноградов. – М. : Высшая школа, 1981. – 320 с.
4. Гвишиани Н. Б. Язык научного общения (вопросы методологии) / Н. Б. Гвишиани. – М. : Высшая школа, 1986. – 280 с.
5. Геллнер Э. Слова и вещи / Э. Геллнер. – М. : Издательство иностранной литературы, 1962. – 29 с.
6. Герд А. С. Специальный текст как предмет прикладного языкознания / А. С. Герд // Прикладное языкознание. – СПб. : Издательство С.-Петербургского ун-та, 1996. – 68 с.
7. Гринев-Гриневиц С. В. Терминоведение / С. В. Гринев-Гриневиц. – М. : Академия, 2008. – 304 с.
8. Лейчик В. М. Прикладное терминоведение и его направления / В. М. Лейчик // Прикладное языкознание. – СПб. : Издательство С. – Петербургского ун-та, 1996. – 276 с.
9. Панфилов В. З. Предисловие / В. З. Панфилов // Философские основы зарубежных направлений в языкознании. – М. : Наука, 1977. – С. 3.
10. Рёбрушкина И. А. О термине «термин» / И. А. Рёбрушкина // Русская и сопоставительная филология : состояние и перспективы : материалы Международной научной конференции, посвященной 200-летию Казанского университета (Казань, 4–6 октября 2004 г.). – Казань : Издательство Казанского ун-та, 2004. – С. 79–80.
11. Романова Н. П. Язык науки как результат и источник познания / Н. П. Романова // Методологические и философские проблемы языкознания и литературоведения : Сб. – Новосибирск : Наука, 1984. – 336 с.
12. Спекторский Е. Понятие общества в античном мире. Этюд по семантике обществоведения / Е. Спекторский. – Варшава : Типография Варш. Учебн. Округа, 1911. – 27 с.
13. Шелов С. Д. Определение терминов и понятийная структура терминологии / С. Д. Шелов. – СПб. : СПб. держ. ун-т, 1998. – 234 с.

14. Cabre M. T. Terminology : Theory, Methods, and Applications / M. T. Cabr. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1999. – 249 p.